

Dubravka Stojanović

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

dubravkasto@gmail.com

UDK: 371.671 (497.11): 94 (075) "1913/2021"

94 (075):371.671 (497.11) "1913/2021"

DOI: <https://doi.org/10.62215/2744-2365.2024.5.5.191>

Pregledni rad

NEPREDVIDLJIVA PROŠLOST. SRPSKI UDŽBENICI ISTORIJE 1913.-2021.

Apstrakt: U radu se iznose zaključci nastali na osnovu analize srpskih udžbenika istorije u periodu od 1913. do 2021. godine. Analiza je izneta na tri nivo: 1. činjeničke i interpretativne promene; 2. promene u identitetskoj politici; 3. promene u filozofiji istorije. Iako je promena „činjenicca“ uvek bilo, najvažniji zaključak je da se od ratova 1990-ih u Srbiji dogodila supstancijalna promena u identitetskom modelu koji se nudi u školama, zbog čega je najveća pažnja posvećena tom pitanju.

Ključne riječi: Udžbenici istorije, Srbija, politika sećanja, identitetski modeli, samoviktimizacija, filozofija istorije

Abstract: The paper presents the conclusions based on the analysis of Serbian history textbooks in the period from 1913 to 2021. The analysis is presented on three levels: 1. factual and interpretive changes; 2. changes in identity politics; 3. changes in the philosophy of history. Although there have always been changes in "facts", the most important conclusion is that since the wars of the 1990s in Serbia, a substantial change has taken place in the identity model offered in schools, which is why the greatest attention has been devoted to this issue.

Key words: History textbooks, Serbia, politics of memory, identity models, self-victimization, philosophy of history

Ova rad je, ustvari, jedan prikaz moje knjige *Prošlost dolazi. Promene u tumačenjima prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913–2021.*, koja je objavljena krajem 2023. godine. Važno mi je što je knjiga objavljena 2023. godine jer, kao što sam napisala u *Predgovoru*, knjigu sam osećala kao vrstu duga samoj sebi. Prošle godine je bilo tačno 30 godina kako sam počela da se bavim tom temom. Tom sam se temom počela baviti 1993. godine kada je u Srbiji prvi put došlo do skandalozne promene udžbenika istorije i kada su me iz Centra za antiratne akcije, prije svega Vesna Pešić, pozvali da napravim prvu analizu šta se to desilo u udžbenicima. Od tada sam nastavila da pratim nove promene koje su bile gotovo jednako dramatične kao te prve i na kraju sam mislila da je vreme da zaokružim svoj rad, ali jednim dužim istraživanjem udžbenika u Srbiji koji su objavljeni od Balkanskih ratova 1913. do danas i samim tim sam sebi postavila jedan daleko ozbiljniji zadatak nego do sad. Predstaviti ću vam zadatak i rezultate.

Počet ću sa pitanjima da li su udžbenici uopšte važni? Jesu li oni dio historiografije? Da li utiču na bilo koga? Kad krene diskusija svi kažu: „niko ništa u školi nije naučio“, a moj odgovor je isti da se ja nadam da u školi niko nije ništa naučio, jer ako su naučili ovo što je izlazilo u 30 godina u Srbiji a nije bolje stanje ni u Hrvatskoj, a u BiH je poseban slučaj u tom smislu, zaista bi bilo bolje da se te činjenice nisu naučile, a istraživanja pokazuju da se činjenice vrlo brzo i zaborave. Ali ovo čime sam se ja bavila to nije samo promena činjenica, mada je to za istoričare važno, nego sam se ovim bavila zbog osećanja koje ostaje iz škole, odgovora na pitanje: Ko smo to mi i kakvi smo to mi, a to je važno jer u Srbiji i Hrvatskoj, koliko znam, istorija uz srpski jezik, geografiju i, što je zanimljivo, muzičko u dokumentima Ministarstva prosvete piše da su to *identitetski predmeti*. Znači njihov cilj nije obrazovanje, nije stvaranje kritičnih građana spremnih za demokratsku raspravu nego je cilj stvaranje određene identitetske, ideološke matrice i to je ono što je prije svega tema ove knjige. Naravno uvijek volim da se pozovem na svoje drage kolege koji se time bave, prije svega na Snježanu Koren koja je u svojoj vrhunskoj knjizi pod naslovom *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, napisala da su udžbenici važni jer su to knjige

sa pečatom države i to je važno da imate na umu kada budete slušali dalji tok predavanja, jer to je glas države koja vam kaže: „To je tako bilo“ ili „vi Srbi, vi Hrvati, vi Bošnjaci ste ovakvi kakvim vas mi opisujemo u ovoj knjizi“. To je pečat države, odobrenje Ministarstva i jedan dodatni autoritet, a naš divni dragi kolega iz Italije Stefano Petrungaro, čiju knjigu *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.–2004. godine*, je također objavio Damir Agičić u *Srednjoj Evropi*, koji se bavio analizom hrvatskih udžbenika, rekao je da je udžbenik istorije jedina knjiga o istoriji koju će većina pročitati. Odatle je autoritet udžbenika i to je jedini *best seller*, pa u tom smislu treba obratiti pažnju na to šta tamo piše.

Ovo predavanje podelila sam u tri dela sa nadom da će ostati vremena za diskusiju. U prvom delu bih kratko rekla o najdramatičnijim promenama činjenica i to posebno upućujem našim kolegama pozitivistima koji trvde da činjenica je činjenica, datum je datum, dokument je dokument. U džbenici kao sama historiografija, kao što smo na doktorskoj radionici čuli, pokazuju da to ne mora biti tako, da činjenica ne mora biti činjenica, da je ona konstrukt i da je možemo menjati u zavisnosti od političkih ideoloških ili identitetskih potreba.

Za ovu priliku izabrala sam nekoliko najdrastičnijih primera, a čitava knjiga sarži brojne primere promenjenih činjenica tokom vremena. Posebna analiza u ovoj knjizi je posvećena Balkanskim ratovima. To su vrlo dramatične promene, ali evo, recimo, činjenične promene. U vreme Kraljevine SHS / Jugoslavije u udžbenicima istorije koji govore o Balkanskim ratovima se ne spominje da je Turska u II Balkanskom ratu bila na istoj strani kao Srbija. Turska se uopšte ne spominje i to je vrlo bitno, jer Turska može biti samo neprijatelj i nije dozvoljeno i zamislivo da se ona pokaže kao neko ko može biti i na istoj strani. U socijalističkim udžbenicima sve do sredine 1960-ih, što je krajnje zanimljivo, se uopšte ne spominje II Balkanski rat. Ja sam prvo mislila da sam preskočila, pa da su iscepane stranice pa sam mislila da nešto nedostaje u tim knjigama, da bih shvatila da je preskočen II Balkanski rat, jer kao takav je vođen protiv prijateljske socijalističke Bugarske, pa u tom trenutku nije bilo prikladno govoriti da je sa tom državom došlo do takvog rata i takvog rješenja. Naravno, posebno je zanimljivo kako

se prikazuje Jugoslavija. Trebalo bi posvetiti nekoliko „History festova“ toj temi, ali vrlo kratko će kazati da su međuratni srpski udžbenici dirljivi u pokušajima da se ideja Jugoslavije nađe u što daljoj prošlosti pa se počinjalo od 1903. od dinastije Karađorđevića, pa se pomeralo do Berlinskog kongresa, pa do I i II srpskog ustanka i na kraju se fiksirao datum na od pre 1200 godina dakle od Dnjepra i Dnjestra, pre nego se krenulo u seobu Slavena se krenulo u ideju Jugoslavije i nošena je kroz dalja uzbuđenja i drame srednjeg veka da bi Jugoslavija bila stvorena. Godine 1993. u dramatičnoj promeni u ratnim udžbenicima u Srbiji samo je stajala jedna rečenica: Ideje Jugoslavije u Srbiji nije bilo.

Dakle, evo vidite na koji način sve možete da manipulišete činjenicama.

Zanimljivo je šta se dešavalo sa 27. martom. U prvim udžbenicima do sredine 1960-ih god nije se govorilo o puču, vojnom udaru koji se desio noć pre 27. marta 1941., nego samo o demonstracijama koje je, po tekstu udžbenika, pokrenula Komunistička partija Jugoslavije. Neposredno posle 2000. posle pada Miloševića u novoj generaciji potpuno revizionističkih udžbenika bio je samo puč, a više nije bilo demonstracija. Dakle vidimo da je tu zaista sve moguće.

Šta je sve moguće je jasno vidljivo iz interpretacije Drugog svetskog rata koji je bio centralni događaj u socijalističkoj Jugoslaviji. Dakle, mesto rođenja socijalističke Jugoslavije i kao što se mnogi u ovoj sali sećaju čitav osmi razred osnovne ili četvrti razred gimnazije bili su posvećeni detaljnom izučavanju Drugog svetskog rata i partizanskoj epopeji.

U novim udžbenicima Drugi svetski rat je zadržao značajno mesto, ali je došlo do potpune promene intrerpretacije i na mesto partizana kao *good guys* su došli četnici jednom potpunom manipulacijom činjenicama gdje su četnicima izbrisani svi zločini i sva kolaboracija, a sve to dodato partizanima na zanimljive načine.

Posebne manipulacije i vrlo zanimljivo je šta se desilo sa opisom ratova 1990-ih. Ako pogledamo i analiziramo šta o tome piše u udžbenicima, vidjet ćemo da nema ničeg što je počinjeno sa srpske strane, ne spominje se Republika Srpska Krajina, desila se *Oluja* a ne znamo zašto, zašto napad na Knin, šta je bilo prethodne četiri godine, nema prognanih

Hrvata, nema hrvatskih izbjeglica, nema Vukovara ni Dubrovnika. Ostaje samo *Oluja* kao jedini događaj koji se tiče Hrvatske, dok je Srebrenici posvećena veća pažnja, ali uglavnom da bi se negiralo ono što se tamo dogodilo. Čak i neki naši akademici koji pišu udžbenike kažu, parafraziram: „Međunarodni sud pravde presudio je da se radi o genocidu ali se mi u Srbiji s tim ne slažemo i tačka“. Ko smo to „mi“ ko se ne slaže, kako se ne slažete s odlukom Suda Ujedinjenih nacija – to dalje nije objašnjeno ali evo čisto da dam nekoliko primera.

Na drugom nivou govorila bih sada nešto o promenama u interpretacijama. Naravno, već i ovo što sam govorila o promenama činjenica – činjenice su promenjene da bi se promenile interpretacije. Ali, ima nekoliko promena koje su, čini mi se, vrlo važne da bi se razumelo ne samo stanje u današnjoj Srbiji nego i regionalni odnosi.

Pre toga bih nešto ukratko da kažem o tumačenju Gavrila Principa u čitavom ovom periodu 1914. do danas, o tome kako se o njemu pisalo u raznim generacijama udžbenika. Bliži nam se 110. godišnjica Sarajevskog atentata pa čisto u to ime da se setimo i Gavrila Principa koji je vrlo zanimljiv. U međuratnim udžbenicima gotovo retko se spominje to ime i to je ona faza koju Enzo Traverso naziva *meko sjećanje*, dakle još se nije formirao narativ o Sarajevskom atentatu. Još uvek nije sigurno da li je to delo herojsko. On se nikad ne zove herojem u tom periodu, ali je zanimljivo da nema ime, još je veoma nejasno kako će se tadašnja kraljevina odnositi prema tom mladom čoveku i samom atentatu. Da bi se smanjio značaj počinitelac nema ime. O njemu se govori kao mladom čovjeku, gimnazistu, mladiću, uglavnom se opisuje na taj način i jugoslovenskom rodoljubu, to je nedvosmisleno da je taj njegov čin deo stvaranja Jugoslavije kao što je čitava istorija inače tako prikazana i on je jugoslovenski rodoljub.

U socijalističkoj Jugoslaviji on se idalje ne zove herojem, ali način na koji se o njemu govori, čitav diskurs o Sarajevskom atentatu, je nedvosmislena herojizacija njegovog čina. Princip je uklopljen u jezik tog vremena i naziva se „napredni omladinac“, dakle gotovo da poverujete da bi on bio član Komunističke partije Jugoslavije ili omladine Jugoslavije. On je sasvim jasno tu definisan kao ne samo preteča Jugoslavije nego

kao i preteča Socijalističke Jugoslavije, da bi u prvim revidiranim udžbenicima iz 1993. godine on prvi put nedvosmisleno nazvan „srpski heroj“ i od tada kreće čitav narativ o Gavrilu Principu kao srpskom heroju i Sarajevskom atentatu kao jednom od mesta našeg nacionalnog istorijskog ponosa.

Kad smo kod interpretacija tu su mnogo važniji Prvi i Drugi svetski rat i to je krajnje zanimljivo i zabrinjavajuće, a to ćemo vidjeti kroz treći dio o identitetu i vidjet ćemo zašto je to važno. Važno je prije svega zato što sada već većina istoričara u Srbiji koji se bave kulturom sećanja i vezama između kulture sećanja i raspada Jugoslavije postavljaju nedvosmisleni konenzus da je dubinska revizija tumačenja istorije počela u književnosti i da je počela sa romanom Dobrice Ćosića *Vreme smrti*. Objavljen je 1972. godine, četverotomno je delo od više hiljada stranica i u prvoj godini je dostigao tada nezamislive tiraže i bio je, a i do danas je, jedno od najprodavanijih književnih dela. Počevši od samog naslova *Vreme smrti* jasno je, a kada se roman pročita posebno tada je jasno, da Ćosić revidira odnos prema Prvom svetskom ratu, da on o tom ratu počinje govoriti isključivo sa pozicije žrtve, da slavi smrt i govori o tragici rata. Kroz kasnije političko djelovanje Ćosića je jasno da Prvi svetski rat menja svoje značenje u Srbiji od ranih 1970-ih godina, jer se menja odnos prema Jugoslaviji i to ostaje savršeno jasno u *Političkom testamentu* Dobrice Ćosića koji je objavljen godinu pre smrti i tu je ponovio rečenicu „Prvi svetski rat je poraz“. Sad vidite, i vi i mi kao istoričari, imamo nedvosmislene činjenice koje govore o pobedi Srbije, vojnoj, bitkama, diplomatskoj pobedi na konferenciji mira, o političkoj pobedi i stvaranju Jugoslavije koja je bila proklamovani ratni cilj Srbije od samog početka rata. Nema nikakve dileme da tzv. činjenice govore da je to pobjeda, ali jedan pisac zbog svog promenjenog odnosa prema rezultatu rata, prema Jugoslaviji, sebi je dozvolio da to zajedno nazove porazom. Ne samo sebi da je to dozvolio, nego svojim uticajem i moći u intelektualnim krugovima je uspio da se u potpunosti promeni odnos prema jednom od ključnih događaja 20. veka. Taj roman se pojavio po mnogo čemu prerano, dobio veliku recepciju čitalaštva, ali u političkom smislu nije dobio odobravanje 1970-ih godina, ali od početka Jugoslovenske krize, od Titove smrti i događaja na Kosovu

1981. godine taj roman počinje da se pretače u druge oblike prenošenja ove informacije i ti drugi oblici doživljavaju nesvakidašnju popularnost. Drugi oblici su dve pozorišne predstave. *Kolobarska bitka* je 1983. godine postavljena u Jugoslovenskom dramskom pozorištu na osnovu romana *Vreme smrti* i možete videti snimak na youtube. Ja sam išla da gledam tu predstavu i to je sve osim pozorišta, više kao fudbalski stadion a ne kao sala. Miša Janketić igrao je vojvodu Mišića i kad vojvoda Mišić kaže „napred“ cela se sala diže, kreće i kad neko pogine cela sala sedi i plače. To je vrlo tradicionalistička i klasična predstava, ali po učešću publike je izgledalo kao da je to savremeno pozorište. Ali, to sigurno nije bila namera tog pozorišta. Književni kritičari pisali su da je ulazak u salu kao ulazak u crkvu, predstava je prevazišla i književnost i pozorište i dramatično uticala na tumačenje prošlosti.

Da ne bih išla kroz druge tačke doći ću do one ključne, a to je *Knjiga o Milutinu*, roman objavljen 1985. godine, koji je vrlo brzo doživio skoro 20 izdanja i u vrlo kratkom roku prodat u milion primeraka i bio uspešan jer je četvorotomni roman Dobrice Ćosića, za koji sam uverena da ga niko nikad nije ni pročitao u celini, sveo na 100 i nešto strana. Dakle, to je bio *digest* Ćosićevih stavova koji je kroz lik tog seljaka Milutina, koji prolazi sve srpske golgote od Balkanskih ratova, Prvi i Drugi svetski rat da bi ga na kraju ubili komunisti 1944. godine. On je ta metafora čitave srpske tragedije i taj roman je u potpunosti oblikovao javno mnjenje od 1985. godine koja se pojavljuje kao ključna u redefinisaju prošlosti. Od tad u svoj štampi, na svim govornicama, udruženja književnika, i drugih organizacija, Akademija nauka itd., počinje veliko redefinisanje, ali počinje sa Prvim svetskim ratom jer to je vrlo važno. Redefinisati Prvi svetski rat znači redefinisati odnos prema Jugoslaviji i to vrlo jasno vidite kroz udžbenike. Ja sam merila kvantitativnom i diskurzivnom analizom i analizom fotografija dakle svim metodama koje sam mogla primeniti i vidite dramatičnu promenu odnosa o kojoj ću kasnije govoriti.

Ako je Prvi svetski rat prikazan kao poraz, pogotovo je tako prikazan i Drugi svetski rat zato što se udžbenici u Srbiji direktno identifikuju sa četničkom stranom i onda, naravno, ako je četnička strana doživela poraz u udžbenicima se kaže da je to doživela i Srbija.

Vidite da su moguće dve nedovosmislene pobjede. Na taj način od ranog detinjstva od 13. godine đacima se priča u suprotnom ključu, ključu koji priprema da neprekidno održavaju neprijateljstvo prema narodima koji su nekad činili Jugoslaviju i sad dolazim do poslednje celine.

Prva su činjenice, druga promene u interpretaciji i poslednji deo poglavlja ove knjige se bavi identitetom, onim što bismo mogli da nazovemo infrastrukturom identiteta i to su tri poglavlja. Jedno se bavi pobjedama i porazima, drugo herojima i žrtvama i treće se bavi prijateljima i neprijateljima. Kroz te analize pokušala sam da pokažem na koji način se sada to prikazuje i tu vidite jednu također veoma dramatičnu promenu. Od udžbenika objavljenih 1913. koji slave herojstvo i pobjedu u Balkanskim ratovima, preko onih u Kraljevini koji slave Balkanske ratove i Prvi svetski rat, u socijalizmu slave i Balkanski rat i Prvi i Drugi svestki rat, imali ste širenje i herojizaciju prošlosti, širenje pobjedničkog duha, duha optimizma, u potpunosti okrenutog budućnosti koja će tek ostvariti sve naše ciljeve. Meni je bila kranje zanimljiva knjiga koju sam malopre pomenula, knjiga kolege iz Italije Stefana Petrungara, koji je čitajući hrvatske socijalističke udžbenike bio na neki način zbunjen i šokiran i na više mesta u svojoj knjizi je govorio o brutalnosti načina na koji se govori o istoriji i Drugom svetskom ratu. Za njega kao italijanskog istoričara to je bila nasilno prikazana prošlost, izrazito prepuna zločina, krvi, heroja, slavljenja ili kako on kaže ne samo normalizacije nasilja već estetizacije nasilja, slavljenja nasilja kao načina rešavanja problema. A i bilo mi je zanimljivo čitati italijanskog kolegu jer mi koji smo odrasli na tim udžbenicima, naravno, nismo bili svesni i na taj način kritički usmereni, već smo, naprotiv, bili ponosni na herojska dela naših predaka, uvereni da ćemo uvek u budućnosti pobeđivati.

To su te dve Jugoslavije koje su slavile pobjedu i pobjednički duh. Od 1990-ih godina dolazi do potpune promene narativa na koji direktno i očigledno utiče ono što je Dobrica Ćosić plasirao u svojim knjigama i što su svi njegovi književni i historiografski nastavljači od njega preuzeli. Kreće slavljenje poraza i umesto herojizacije prošlosti kreće samoviktimizacija o kojoj smo ovde tako često govorili. To možete da vidite na različite načine, od kvantitativne analize koliko je prostora posvećeno kojoj temi. Recimo, u udžbenicima iz doba Kraljevine Jugoslavije najviše prostora,

kad je u pitanju Prvi svetski rat, posvećeno je srpskim poredama: Cerska i Kolubarska bitka, na kraju Solunski front. Dakle, to dominira. U dve-tri rečenice jedva je pomenut prelaz preko Albanije, jer žrtva, poraz, poniženje nije deo tog narativa i identiteta koji se širi. Tokom 1990-tih se gradi priča na potpuno suprotan način. To jest, nacionalizam gradi priču na potpuno dugačiji način i zanimljivo, a to teorija kulture sećanja dokazuje, nacionalizmu nisu potrebni poreda i heroji nego su mu potrebni porazi i žrtve. Porazi i žrtve su ono oko čega se homogenizuje nacija. To je način da stvorite samosažaljenje, da osetite empatiju prema svojoj naciji, da širite neprekidni strah od okolnih naroda i ostatka sveta. Prikazujući se neprekidno u poziciji nevine žrtve kojoj zabadaju nož u leđa kad joj je najteže, uz potpunom nerazumevanje okoline, sveta gdje se neprekidno potencira „nas niko ne razume“, „svi su protiv nas a ne zna se zašto“, „mi ništa našao nismo uradili“, „nismo imali osvajačkih planova“, „nikad ništa tuđe nismo želeli da uzmemo a svi hoće od nas nešto“. Dakle, neprekidnim ponavljanjem takve vrste sadržaja i sada ogromnim povećanjem prostora u udžbenicima koji je posvećen žrtvama (Cerska i Kolubarska bitka su sada crtice), sve je golgota i ne samo da su tu fotografije i opisi nego se koriste na brutalan način istorijski izvori. U tekstu udžbenika se piše o rasutim kostima, ljudskim leševima, mesu koje truni, kostima koje se krune, koži koja otpada sa kostiju. Takvi se detalji unose u udžbenike. Šta bi Stefan Petrungaro sada rekao kada bi to pročitao? Jednom apsolutnom brutalizacijom nasilja ustvari počinjete da slavite žrtvu, a ne porednika i slavite poraz a ne poredu. Vrlo je jasno da se na ovu vrstu dramatične promene može primeniti tipologija Alaide Asman koja je, govoreći o tome kako se piše o porazu u istoriji, dala tipologiju gde bismo način na koji se pisalo u vreme kraljevine ili socijalizma mogli da nazovemo ili da primenimo način na koji je to Alaida Asman nazvala *porednički poraz*. To je kada poraz koriste za poredničku poruku. Dakle, pričat ćemo o porazu, nećemo ga zaboraviti, ali ćemo o njemu pričati jer smo iz njega izašli jači i veći porednici, da bi u srpskom slučaju od 1990-ih godina i sve jače do danas odgovarao četvrti tip Alaide Asman koji naziva *traumatični poraz*. To je vrlo važno za razumevanje današnje Srbije koja je u identitetskom smislu apsolutno zarobljena ovom vrstom ideje. *Traumatični poraz*, piše Alaida Asman, je poraz koji parališe društvo, poraz koji ne dozvoljava da se izađe iz te situacije, koji

ne dozvoljava da se propituje poraz, poraz koji se stalno obnavlja i svaka nova generacija se ubacuje u narativ o žrtvi. Traumatični poraz je onaj koji blokira razvojnu mogućnost društva, kaže Alaida. Društvo postaje narcisoidno, vidi samo sebe i nema empatiju ni za kog drugog, ne misli ni o sadašnjosti ni budućnosti nego je fiksirano i okamenjeno u prošlost i iz toga više ne može da izađe. To je taj dramatičan zaključak do kojeg se može doći ako se analiziraju udžbenici u dugom trajanju i moram da kažem bez obzira što sam se 30 godina time bavila ovim površnim promenama činjenica i prilagođavanje istorije političkim potrebama, nisam bila svesna ove duboke kognitivne matrice, jer to jeste kognitivna matrica na osnovu koje se društvo reprodukuje. Tako uplašeno društvo je društvo koje je uplašeno zbog straha uvek spremno na agresivnost i na revanš i to je situacija o kojoj možemo da govorimo danas u Srbiji.

Posebnu pažnju privlače određene filozofije istorije koje se mogu čitati koje su starije. Nalazimo ih u prethodnim generacijama i to nije stvar savremene Srbije nego je to stari problem, jer kada se o istoriji govori u ključu filozofije istorije, termini koji se koriste govori se na nekoliko načina. Jedan način je da se govori o cikličnom kretanju, večnom vraćanju istog, o istoriji koja nam se ponavlja i to se kaže eksplicite. Recimo, rečenica koja se iz generacije u generaciju prepisuje je „1991. se ponovila 1941. godina“. Ništa se nije ponavljalo. Gde je Drugi svjetski rat, napad na Jugoslaviju, ništa se nije ponovilo, situacija je potpuno drugačija, ali jasno sugerišete da je istorija neka sudbina da ona dođe i prođe, da svakih 50 godina nas pregazi, ali srećom ode i to je izuzetno i vrlo korisna filozofija istorije za svaku diktaturu, jer onda niko nije odgovoran i kriv. Kako možete postaviti odgovornost Slobodana Miloševića ako je istorija došla, ako se ona vratila iz 1941. godine? On je samo čovek koji je morao da ispunjava zadatke istorije, jer se ona prikazuje kao vrsta sudbine, metafizičkog toka na koji ljudi ne utiču.

Druga vrsta determinizma je prikazivanje istorije kao toka koji ima cilj i doduše to se može jasno naći u udžbenicima iz doba kraljevine i socijalizma danas. U udžbenicima iz doba Kraljevine je stvaranje Jugoslavije cilj, u udžbenicima socijalizma mnogo toga je postignuto, ali ima mnogo ciljeva, ostvarenje komunizma, odumiranje države itd., ali ima jasan cilj. Današnji cilj je nedvosmisleno stvaranje Srbije čije

bi granice obuhvatile Crnu Goru, četnički program koji se hvali kroz udžbenike, nedvosmislen cilj koji je zacrtan. Čim kažete da istorija ima cilj vi time kažete da mora postojati neko ko će vas dovesti do tog cilja, a to je naš vođa jer on zna taj cilj i najbolje zna kako će nas tamo dovesti. To je drugi način na koji govorite o istoriji i dajete samo kao društvo ruke tom vođi koji će znati da ostvari naše ideale.

Treći način kada se govori o ratovima, ali jednako opasan način, je prikazivanje istorije kao prirodne pojave. Tu se obično koristi čitav niz izraza gde je istorija uporediva sa recimo letnjom olujom posebno super oluje koje se sad dešavaju i to je posebno primenjeno u opisima ratova 1990-ih za koje se kaže da su počeli kao lokalni u Sloveniji i Hrvatskoj pa su se *razbukatli* kao da su požar. Pa su se *širili*, *prelivali*, *rasplamsavali* i *zahvatali* nove odnose. To su izrazi iz vremenske prognoze. To nisu izrazi o društvenim kretanjima, a najmanje su izrazi kojima se može opisati rat koji, treba đaci da znaju, je jedna veoma kompleksna operacija, koja zahteva naoružavanje, plaćanje, organizovanje, slanje vojske, ratovanje i sve ostalo, ishranu, medicinu – dakle sve što je rat. Dakle, rat je veoma komplikovan, skup i treba ga jako dobro organizovati. Da sve to ne biste rekli o ratu, koristite se fenomenima *kiše* ili *oluje* da bi ponovo ta istorija delovala mistično, *širi se*, *gazi nas*, *prelazi preko nas* a mi opet na to nemamo nikakvog uticaja.

Te filozofije i istorije koje su, moram reći, trajne pokazuju da, zapravo, nema demokratskog u učenju o prošlosti u Srbiji, da se time ne stvaraju kritični građani nego podanici koji se prepuštaju onima koji će istoriju protumačiti.

Da završim, ima nekoliko zabrinjavajućih stvari. Sve je zabrinjavajuće, ali da izvučem nekoliko najtežih zaključaka. Prvi je da, posebno 1990-ih godina, na udžbenike istorije u Srbiji nije uticala historiografija, i u onim pitanjima gde je historiografija dala dobre rezultate ona se ne vidi u udžbenicima. Udžbenici preuzimaju ono što Stefano Petrungaro naziva *javni diskurs*. Tako fino ga zove kao istoričar koji gleda spolja. A gledano iznutra to najviše liči po načinu, jeziku na kojem se po kafanama, slavama i ostalim okupljanjima govorilo o prošlosti. Nazovimo to javni diskurs koji je u potpunosti pobedio istoriju, književnost koja

je pobedila historiografiju, jer ono što vidimo kao tumačenje Prvog i Drugog svetskog rata koje je više zasnovano na Vuku Draškoviću nego na postojećoj historiografiji, je pobjeda fikcije nad naukom.

Odatle i naslov mog predavanja koji sam pozajmila od našeg velikog pokojnog novinara Stojana Cerovića koji je jednom rekao da je kod nas „prošlost neizvesnija od budućnosti“. To ove analize pokazuju. Kao što rekao Piere Nora, najveći francuski historičar koji se bavio kulturom sećanja, zadatak istorije je da oslobađa, ali je to u našem slučaju sasvim izvrgnuto. U našem slučaju istorija je ona koja zarobljava.

THE UNPREDICTABLE PAST: SERBIAN HISTORY TEXTBOOKS IN THE PERIOD 1913 - 2021

Summary

The paper analyzes how, from 1913 to 2021, facts were manipulated in Serbian history textbooks, and how interpretations of the past changed in accordance with political contexts. Examples include the manipulation of facts related to the Balkan wars, the March 27 coup d'état, 1941, and the wars of the 1990s (e.g., only the Croatian military operation Storm in 1995 is mentioned, while everything that preceded it is ignored), while the examples of Gavrilo Princip and the Partisan and Chetnik movements in the Second World War show how not only facts but also interpretations changed. In the end, it is shown that, in the interpretation of the past in those textbooks, literature played a much greater role (the works of Dobrica Ćosić stand out in particular) than scientific historiography.